

16.76x19.45	31	51	עמוד	הד החינוך	28/02/2011	26414856-6
המרכז הבינתחומי הרצליה מרכז בינתחומי הרצליה מכלל - 84260						

לטפל בשנאה; לעקוף את הסכסוך

חינוך יעיל לשלום צריך להבחין בין מינים של רגשות שליליים ולהתמקד ברגש ההרסני ביותר: שנאה. חינוך לשלום לא צריך לטפל בעצם הסכסוך אלא באמונות הכלליות שמזינות אותו

עירן הלפרין

יריבות לשמר את זהותן העצמית החיובית, ולשם כך הן משכנעות את עצמן ואת העולם כולו ברצונן הכן בשלום ובנכונותן להשקיע בכך כל מאמץ ומשאב.

אך למרות ההשקעה הגדולה בחינוך לשלום מסיבה זו או אחרת, מחקרים מראים שהשפעתו לאורך זמן על עמדות היסוד של חברי הקבוצות המסויכות מוגבלת (Salomon 2006).

במאמר זה ברצוני להצביע על שתי בעיות מרכזיות בחינוך לשלום ולהציע להן פתרון. הבעיה הראשונה נובעת מפיוור יתר או מחוסר מיקוד של המאמץ הפסיכולוגי לשנות תפיסות, עמדות ורגשות. הבעיה השנייה נובעת מהתנגדות כמעט מידית שמעוררים תהליכים ישירים של חינוך לשלום. הפתרון שאציע אינו שלם, אך הבנת העקרונות שעומדים ביסודו עשויה לסייע בקידום של שינויים עמוקים וארוכי טווח הנחוצים ליישוב סכסוכים ולקידום שלום ופיוס בין עמים וחברות.

קעס ופחד

את הבעיה הראשונה אדגים בעזרת דיון בהיבט הרגשי של תהליכי חינוך לשלום. אחת ממטרות היסוד של רוב תכניות החינוך לשלום היא הפחתת הרגשות השליליים – כגון פחד, קעס ושנאה – כלפי

סכסוכים ממושכים ואלימים נובעים ברוב המקרים מחילוקי דעות בין עמים או חברות על אינטרסים מנוגדים או משאבים מוגבלים. כדי לפתור סכסוכים כאלה, מנהיגי הצדדים היריבים חייבים להגיע להסכמות. מחקרים שבדקו סכסוכים רבים בעולם מצביעים על כך שהמחסומים בדרך להסכמות בין מנהיגי הצדדים היריבים הם נרטיבים סותרים, השקפות חריציות ורגשות שליליים של הקבוצות שהם מייצגים. כאשר דעת הקהל מאופיינת ברמות גבוהות של שנאה ורעות קדומות, למנהיגים קשה להוביל מהלכים של פיוס. שינוי עמוק ברגשות ורעות יכול לקדם תהליך של יישוב הסכסוך (Bar-Tal and Halperin, 2006). זוהי מטרתו של החינוך לשלום – לחולל שינוי ברגשות וברעות של הצדדים המסוכסכים.

כמויות גדולות מאוד של מחשבה, זמן ומשאבים מושקעות בחינוך לשלום בחברות הגתונות בסכסוכים קשים. סיבה אחת לכך היא שרוב החברות החיות בסכסוך רוצות באמת לסיים אותו, להתום על הסכם שלום ואף ללכת לפיוס עמוק ולשיתוף פעולה בתחומים השונים. סיבה שנייה להשקעה בחינוך לשלום נובעת מרצונן של חברות

26414869-0	28/02/2011	הד החינוך	עמוד 51	32	16.3x18.35
המרכז הבינתחומי הרצליה מרכז בינתחומי הרצליה מכלל - 84260					

כעס ופחד אפוא לא בהכרח משמשים חסמים לפתרון סכסוכים. בהקשרים מסוימים הם מזרזים אותו.

שנאה

בשונה משני רגשות שליליים-חיוביים אלה, רגש השנאה הוא חסם ליישוב סכסוכים בכל הקשר. מה יש בה בשנאה שעושה אותה הרסנית כל כך? האם מדובר במנות גרושות של רגשות שליליים אחרים (כמו פחד וכעס) או שמא יש בשנאה יסוד ייחודי? מסררת מחקרים שנערכו בשנים האחרונות בישראל ובזירות קונפליקט אחרות עולה כי ישנו הברל מהותי בין שנאה לבין רגשות שליליים אחרים (Halperin 2008). בניגוד לרגשות אחרים המופנים כלפי פעולה או רצף פעולות של חברי הקבוצה היריבה, שנאה כוללת הערכה שלילית קיצונית של הקבוצה היריבה עצמה. אנשים ששונאים אינם חשים רגש שלילי כלפי עוול ספציפי, אלא מאמינים שאותו עוול נובע מתכונות אופי "רעות" או "שטניות" של חברי הקבוצה היריבה. האמונה המגולמת בשנאה היא שהקבוצה השנואה לעולם לא תשתנה ולכן אין סיכוי להתפייס עמה. אמונה זו מזינה את רגש השנאה לקבוצה היריבה, סוגרת את התודעה מפני מידע חיובי עליה ואינה מאפשרת לאמונה בפיוס להתהוות. מכאן שכוונות טובות – הרצון להפחית רגשות שליליים – לא תמיד מספיקות. יש לבסס את החינוך לשלום על הבנה מעמיקה יותר של התהליכים הפסיכולוגיים. הפחתה של רגשות שליליים דוגמת כעס או פחד עלולה להזיק דווקא לתהליך הפיוס, בעוד שהתמקדות בהפחתת השנאה עשויה לקדם אותו. בתחום הרגשי מאמצי החינוך לשלום צריכים להתמקד בהפחתת השנאה.

האמונה באפשרות לשינוי

נניח שמחנכי השלום יתמודדו היטב עם אתגר הפחתת השנאה, האם התלמידים והציבור הרחב יפתחו למסרים ישירים שנוכעים מתפיסה זו? האם אפשר בעזרת תהליכים חינוכיים לשכנע חברי קבוצה השונאת קבוצה אחרת – כלומר מאמינה שהיא רעה באופן מהותי – שהקבוצה האחרת אינה רעה אלה נקטה פעולות רעות עקב נסיבות מסוימות? האם אפשר לשכנע קבוצה שהתנהגות שלה עשויה למתן את ההתנהגות של הקבוצה היריבה ולהביא לפיוס עמה? האם אפשר לעורר תקווה באופן ישיר?

מחקרים מראים שבמהלכו של קונפליקט אלים קשה מאוד להבליט לחברי הקבוצות המעורבות את התכונות וההתנהגות החיוביות של הצד היריב. לכן ניסיון ישיר לעורר אמפתיה כלפי הצד השני נידון לכישלון, או במקרה הטוב להצלחה מתונה. הפתרון המתבקש, שאציג בהמשך, הוא לנסות להפחית שנאה מתוך התמקדות בסיפור הייחודי של השנאה, אבל מבלי להזכיר ולו ברמז את חברי

הקבוצה היריבה. זה נשמע הגיוני. כל אדם הנתון בסכסוך כלשהו מכין רגשות שליליים כאלה (וגם אחרים, כגון חשדנות, בוז, ייאוש ועוד) מסכלים את יישוב הסכסוך. גם כאשר הבעיות המהותיות, האובייקטיביות, עשויות לבוא על פתרונן, רגשות שליליים מכשילים את הפתרון. שנאה, רצון לנקמה וחוסר אמון, למשל, מזינים את העוינות ועלולים לגרום למלחמה גם את מי שאינו מעוניין בה. לכן, כך נדמה, הפחתה של רגשות שליליים מקדמת תהליכי שלום ופיוס. אולם חינוך לשלום שמטרתו הפחתת רגשות שליליים לוקה בפשטנות יתר: הוא לוקה בהכנת תפקיד הרגשות בתהליכי יישוב סכסוכים ומתעלם ממצאים מחקריים המראים שחלק מהרגשות השליליים עשויים להיות זרזים ליישוב הסכסוך דווקא. במילים אחרות, עלינו להבחין בין הרגשות השליליים כרי לרעת על אילו "כפתורים" רגשיים יש ללחוץ בהכנת תלמידים ובוגרים למצב רגשי של שלום.

מחקרים ערכניים בפסיכולוגיה חברתית ופוליטית מראים שכעס כלפי קבוצה יריבה עשוי, בתנאים מסוימים, לשמש זרז לפתרון הסכסוך ולאו דווקא חסם (Halperin et al. 2011). ממצא (לא אינטואיטיבי) זה מתבהר כאשר אנו שואלים עצמנו מהו "הסיפור" שמזין את רגש הכעס כלפי הקבוצה היריבה. אנשים כועסים מרגשים שחברי הקבוצה היריבה ביצעו מעשה לא צודק כלפיהם: אנשים כועסים מרגשים שנעשה להם עוול שראוי לתקנו מיד; אנשים כועסים מרגשים שיש להם די כוח לתקן את העוול. יש להדגיש כי במקרה זה הכעס מכוון למעשה ולא בהכרח למבצע המעשה.

במחקר שערכתי לאחרונה בקרב מרגם מייצג של יהודים בישראל נמצא שאנשים שכוועסים על הפלסטינים רוצים לפעול לשינוי עמדתם, אך לא בהכרח לפגוע בהם או (חלילה) להשמידם (Halperin 2008; 2011). במחקר נוסף נמצא שבהשוואה למצב ניטרלי נטול כעס, מצב של כעס יכול לקדם תמיכה בפשרות, בסיכונים במשא ומתן ובנקיטת צעדים בוני אמון (Reifen Tagar et al. 2011).

ברור שבמצבים אחרים כעס עשוי גם להוביל לתוקפנות, אבל מהמחקרים שלעיל עולה שלא יהיה נכון למקד מאמצים לחינוך לשלום בהפחתת כעס, משום שכעס יכול בנסיבות מתאימות להוציא אנשים מארישותם לקראת פעולה מקדמת שלום.

מחקרים רומים העוסקים ברגש הפחד מראים שמצד אחד פחד עלול להוביל אנשים לסגירות מחשבתית, לאי-יכולת להסתכן בעת משא ומתן ולהתנגדות לפשרות. אולם מצד אחר, במצבים שבהם אנשים מאמינים שפתרון הסכסוך עשוי להפחית איומים, הפחד מפני אותם איומים יהווה זרז לשלום.

כך למשל, הפחד מפני "האיום הדמוגרפי" מניע ישראלים – אזרחים מן השורה ומנהיגים – לתמוך בפתרון של שתי מדינות. בדומה, ישראלים המאמינים שפשרות ישראליות בוירה הפלסטינית יובילו את ארצות הברית להתמודד ישירות עם האיום האיירני נוטים לתמוך בפשרות.

16.4x22.57	33	51	עמוד	הד החינוך	28/02/2011	26414877-9
המרכז הבינתחומי הרצליה מרכז בינתחומי הרצליה מכלל - 84260						

האמונה המגולמת בשנאה היא שהקבוצה השנואה לעולם לא תשתנה ולכן אין סיכוי להתפייס עמה. אמונה זו מזינה את רגש השנאה לקבוצה היריבה, סוגרת את התודעה מפני מידע חיובי עליה ואינה מאפשרת לאמונה בפיוס להתהוות

שבו לימדנו סטודנטים ישראלים שיחידים וחברות יכולים להשתנות הפחית בתודעתם את השנאה כלפי הפלסטינים והגדיל את הנכונות לבצע יותר פשרות במשא ומתן אתם (Halperin et al. 2011). התהליך החינוכי הקצר הזה הניב תוצאות רומות בקרב אנשים שזיהו את עצמם כ"שמאל" או "ימין". מעניין במיוחד שלאורך כל תהליך ההתערבות החינוכית לא הוזכרו הפלסטינים והסכסוך המקומי כלל. הנחנו אפוא שהסטודנטים שהשתכנעו שקבוצות עשויות לשתנות את דרכן השליכו את התובנה הזאת על הקבוצה היריבה שלהם בסכסוך, קרי על הפלסטינים.

התהליך החינוכי הייחודי הזה אפשר לנו להתגבר על שתי המכשלות של החינוך לשלום שהוצגו כאן: (1) לחצנו בצורה ממוקדת על ה"כפתור" הרגשי הנכון ובדרך זו הפחתנו שנאה; (2) עשינו זאת מבלי להזכיר כמילה את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, וכך מנענו תגובת מגננה טיפוסית למצבים כאלה.

כפי שציינתי קודם, התהליך החינוכי הזה אינו מהווה חינוך שלם לשלום, אך הוא מסמן שני עקרונות מנחים לחינוך לשלום: (1) התמקדות ברגשות ואמונות שמונעים פיוס ומזיינים את הסכסוך בכל מצב והקשר; (2) עקיפת הסכסוך הרלוונטי וטיפול באמונות הכלליות המזיינות אותו.

ברטל ורוזן (2009) מציינים שפעמים רבות הסכיבה החברתית פוליטית ואירועי הסכסוך הקשים אינם מאפשרים חינוך ישיר לשלום. אני רוצה לטעון שגם כאשר הסכיבה מאפשרת חינוך ישיר לשלום, חינוך עקיף עשוי להיות יעיל יותר. אין באמירה זו כדי לרמוז שעל הצדדים בסכסוך להימנע ממפגשים משותפים או מעיסוק במניעים, בעמדות ובהתנהלות של הצד היריב בסכסוך.

הקבוצה היריבה.

כדי להבין כיצד מהלך כזה עובד, יש להבין שביסודה של כל אמונה עוינת כלפי הקבוצה היריבה יש אמונה יסודית יותר על טבע האדם או על טבען של קבוצות. למשל, כדי שחברי קבוצה יאמינו שחברי הקבוצה היריבה רעים מטבעם, עליהם להאמין שלקבוצות חברתיות יש תכונות אופי קבועות ויציבות. אמונה זו מובילה את חברי הקבוצה לפרש כל פעולה שלילית של חברי הקבוצה היריבה כביטוי לאופייה השלילי הקבוע.

פרופ' קרול דווק (Dweck), פסיכולוגית אמריקנית ידועה מאוניברסיטת סטנפורד (ראו הד החינוך, יוני 2010), כתבה בספרה "כוחה של נחישות" (2008) כי ארבעים אחוז מבני האדם מאמינים שלאנשים וקבוצות יש תכונות אופי קבועות ויציבות, ואילו ארבעים אחוז אחרים מאמינים שאנשים וקבוצות יכולים להשתנות, להתפתח וללמוד (יש גם קבוצת בנינים של כעשרים אחוז).

מחקרה של דווק מראים שאנשים המאמינים שאופיים של אנשים וקבוצות יכול להשתנות ולהתפתח מצליחים יותר בחיים, מאושרים יותר, עומדים טוב יותר באתגרים ובכישלונות ומנהלים מערכות יחסים מוצלחות יותר. אנשים אלה – וזה מה שחשוב לענייננו – גם נוטים לתמוך בניסיון לפתור סכסוכים בדרכי שלום, שכן הם נוטים פחות לרעות קדומות ולקיבוע הצד האחר בסטריאוטיפים משמרי שנאה.

ממחקר שקיימנו לאחרונה בישראל מצאנו שתהליך חינוכי קצר

מקורות

דווק, ק', 2008. **כוחה של נחישות**, תרגמה ו' יערי, תל אביב כתר

Bar-Tal, D., and Y. Rosen. 2009. "Peace Education in Societies Involved in Intractable Conflicts: Direct and Indirect Models". *Review of Educational Research* 79: 557-575.

Bar-Tal, D., and E. Halperin, 2011. "Socio-Psychological Barriers to Conflict Resolution". in: D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: Social Psychological Perspective*. New York: Psychology Press, pp. 217-240.

Halperin, E., 2008. "Group-Based Hatred in Intractable Conflict in Israel". *Journal of Conflict Resolution* 52: 713-736.

———, 2011. "Emotional Barriers to Peace: Negative Emotions and Public Opinion about the Peace Process in the Middle East". *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* (in press).

Halperin, E., A. Russell, C. Dweck, and J. Gross. 2011. "Anger, Hatred, and the Quest for Peace: Anger Can Be Constructive in the Absence of Hatred". *Journal of Conflict Resolution* (in press).

Reiten Tager, M., Federico C. M., and E. Halperin. 2011. "The Positive Effect of Negative Emotions in Protracted Conflict: The Case of Anger". *Journal of Experimental Social Psychology* 47: 157-163.

Salomon, G., 2006. "Does Peace Education Really Make a Difference?". *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 12: 37-48.